

VLADIMÍR KINDL

K VYBRANÝM PROBLÉMŮM PRÁVNÍHO POSTAVENÍ CÍRKVÍ A NÁBOŽENSKÝCH SPOLEČNOSTÍ V „PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA“.

Právněhistorické poznání okupačního šestiletí nepřekročilo dosud úroveň dílčích sond. S výjimkou několika studií (zejména J. Housera, K. Litsche, J. Michla a neprávnicků S. Šislera a J. Tesaře) zůstávají nám dosud mnohé instituty, vztahy a mechanismy tehdejší státoprávní sféry skryty. Jakoby byl citově zabarvený odsudek protektorátních let, založený na hlubokém prožitku osobní zkušenosti nemalé části naší populace, vědomě respektován badatelskými kruhy. Částečné vysvětlení lze hledat ovšem i jinde. Právněhistorickou pozornost přitahovala v minulých letech spíše teorie kontinuity mezi předmnichovskou a osvobozenou republikou a její vnitřně konfliktní naplňování. Tento silný a samozřejmě mnohostranně inspirativní moment přehlušoval úsek druhorepublikového a protektorátního „nepráva“. Nicméně velmi silná rezonance protektorátních poměrů ve vývoji poválečného československého státu a reflexe prakticky až současná zvýrazňují dluh tomuto úseku.

Studium církevněprávní a náboženskoprávní problematiky v období nesvobody volíme proto, že je názorným příkladem použití metod a prostředků, jimiž nekontrolovatelná moc usilovala v podrobení subjektů, které předchozí právní řád koncipoval jako vnitřně autonomní, pohybující se ve vztazích ke státu jen na základě obecně závazných předpisů. Současné porušování osobní svobody vyznání představuje řídkou možnost zachytit v plné souvislosti a podmíněnosti komplexní negování individuálních i korporativních práv ohraničeného úseku normotvorby v daných letech.

I. ZÁKLADY PRÁVNÍHO POSTAVENÍ CÍRKVÍ A NÁBOŽENSKÝCH SPOLEČNOSTÍ

Po vyhlášení „Protektorátu Čechy a Morava“ 16. března 1939 nebylo žádným předpisem stanoveno, že by církve a náboženské společ-

nosti právně existující během tzv. první a druhé republiky¹⁾ změnilo nebo ztratilo legální základnu na jeho území. Za trvání protektorátu (do 4. května 1945) nikdy také nebyla žádnou relevantní formou konstatována neplatnost některého z dosavadních církevněprávních předpisů, protože by odporoval „smyslu převzetí ochrany Německou říší“, jak to pro tento důsledek požadoval v čl. 12 Hitlerův výnos, jímž se protektorát zřizoval. A i kdyby tato skutečnost byla považována za fakt nastalý ipso iure, nepotřebující vůbec takového výslovného aktu, nelze z žádného jiného projevu, a to ani z konkludentního jednání, zjistit, že by německé okupační nebo protektorátní orgány někdy takový závěr učinily.

Přesto koncem roku 1940 projevila na stránkách církevního tisku Jednota bratrská pochybnost, zda-li mezi uznané církve nadále patří.²⁾ Důvodem této nejistoty byl obsah údajného výnosu MŠaNO vydaného s datem 11. ledna 1939, tedy ještě před vznikem protektorátu. Ministerstvo tyto dohady vyvrátilo až počátkem roku 1941, kdy ve svém Věstníku zveřejnilo přehled „úředně uznaných“ církví a náboženských společností v protektorátě, v němž z osmi položek figuruje Jednota bratrská na pátém místě.³⁾ Vydání inkriminovaného výnosu, který vyvolal tuto nejistotu, ministerstvo popřelo.⁴⁾ Uspokojená církev zveřejnění zaregistrovala a ve svém periodiku přinesla opravu mylné domněnky.⁵⁾ Výše uvedený seznam církví a náboženských společností nebyl ovšem vytvořen na ministerstvu školství a národní osvěty. Vznikl na ministerstvu dopravy (poštovní správa), které jej pořídilo jako součást prováděcího předpisu⁶⁾ k vl. nař. č. 429/1940 Sb. z 9 prosince 1940, v němž byla obsažena nová úprava poštovního styku (zrušení dosavadních předpisů o osvobození od poštovního.⁷⁾ Jeho smyslem bylo zachycení těch církevních a náboženských organizací, jež podléhaly pravidlům nové poštovní úpravy v rámci resortu školství a národní osvěty. Přetiskem jej ovšem ústřední orgán kultové správy nepochybně autorizoval a vydal absolutorium o jeho obsahu. Komentovaný se-

¹⁾ Na území Čech a Moravy se jedná o kategorii církví a náboženských společností „uznaných“. Patřily k ní: církve katolická (všech ritů), církve pravoslavná, česko-bratrská církev evangelická, augspurská církev evangelická ve východním Slezsku, německá evangelická církev, starokatolická církev, Jednota bratrská, československá církev, náboženská společnost československých unitářů, židovské náboženské obce. Dále byly v rámci uznání oprávnění vytvářet vlastní organizaci mohamedáni (hanefitský ritus) a příslušníci sekty lipovanů, avšak žádná nevznikla. Srv.: R. Wierer, Uznání a právní postavení náboženských společností podle zákona z 20. května 1874, č. 68 ř. z., Praha—Brno 1935, str. 94—100.

²⁾ Kostnické jiskry XXII, 1940, č. 51 z 19. 12. 1940.

³⁾ Věstník MŠaNO XXIII, 1941, seš. 1, str. 27.

⁴⁾ SÚA Praha, fond MŠaNO, karton 3815, spis 8290/1941/V/2.

⁵⁾ Kostnické jiskry XXIII, 1941, č. 8 z 20. 2. 1941.

⁶⁾ Výnos z 19. 12. 1940, č. P. 54.849-C/1-1940.

⁷⁾ Zejména z. č. 108/1865 ř. z.

znam je jediným oficiálním materiálem toho druhu, který byl v protektorátních letech uveřejněn.

Mezi uznané náboženské organizace nezahrnuje „Augsburskou církev evangelickou ve východním Slezsku v Československu“. Teritoriálně vytvořená organizace, jejíž obce se po záboru Těšínska Polskem na podzim roku 1938 převážně octly mimo československé a po 16. březnu 1939 mimo protektorátní území,⁸⁾ tu chybí jakoby samozřejmě. Její vynechání však nesvědčí o právní perfektnosti. Vychází nepochybně z fakticity věci, ovšem tato fakticita neznamená, že by uznání této církve z roku 1923⁹⁾ de iure zaniklo.

Příčina vzniku seznamu nepochybně určila jeho obsah. Potřebné bylo zachytit jen ty církevní organizace, které se skutečně vyskytovaly na protektorátním území. Svědčí pro to i to, že vedle slezských evangelíků v seznamu chybí i uznání mohamedánů¹⁰⁾ a lipovanů¹¹⁾, kteří se nemohli vykázat žádnou organizační sítí v historických zemích od okamžiku vydání uznávací normy. Že však uznání islámu nepominulo, lze dovodit ze zajímavé epizody. Protektorátní vláda totiž připravovala na podzim roku 1941 vydání vládního nařízení — záležitost se v prosinci roku 1941 dostala až do stádia připomínkového řízení — o zřízení islámské náboženské obce hanefitského ritu v Praze s působností pro celé území protektorátu. Právně bylo nařízení konstruováno jako provádějící předpis k zákonu č. 159/1912 ř. z.¹²⁾

Dalším problematickým místem seznamu je to, že nepovažuje za náboženskou organizaci ve smyslu protektorátního konfesního práva žádný útvar židovského vyznání. O židovských náboženských obcích se v něm nehovoří, aniž by tento fakt bylo možno opřít, stejně jako v případech shora uvedené slezské evangelické církve, islámu a sekty lipovanů, o předpis, který by jim státní uznání výslovně odnímal. Konkrétně to znamená uznání na základě z. č. 57/1890 ř. z. a jeho prováděcích předpisů.¹³⁾ Tuto skutečnost je nepochybně třeba připsat důvodům jiným. Židovská otázka byla považována za problém svým rozsahem překračující mez církevně právní problematiky, a to nejen ve světle norem říšských, ale i s ohledem na vývoj dosavadních protižidovských předpisů druharepublikových a pro-

⁸⁾ O dalších osudech církve stručně, in Český ekumenismus. Theologické kořeny a současná tvář církví, Praha 1976, str. 193—194.

⁹⁾ Vyhláška MŠaNO č. 165/1923 Sb. z. a n.

¹⁰⁾ Z. č. 159/1912 ř. z.

¹¹⁾ Cís. patent z 9. října 1783, výnos min. kultu a vyučování č. 13.021 z 30. srpna 1859.

¹²⁾ VHÚ, fond Vládní vojsko, Gen. Insp., 7. odd., 1941, sg. 132/1—2.

¹³⁾ V. Bušek — J. Hendrych — K. Laštovka — V. Müller, Československé církevní zákony II, Praha 1931, str. 1294—1295 a 1318.

tektorátních.¹⁴⁾ V této souvislosti poukážme předběžně jen na závěr publikovaný v základní literatuře. Židovské náboženské obce byly fakticky zlikvidovány, jejich bohoslužba zakázána, bohoslužebné objekty uzavřeny, případně zničeny.¹⁵⁾ Tyto zásahy se odehrály v rozhodující míře v letech 1940/42.

Provedený rozbor publikovaného seznamu uznaných církví a náboženských společností dokládá jak protektorátní úřady výčet organizací, jimž příslušela tato právní charakteristika, účelově redukovaly. Ztotožnily formálně právní aprobaci církve a náboženské společnosti s fakticitou výskytu a činnosti její organizační sítě na protektorátním území. To platilo ve všech uvedených případech s výhradou židovských náboženských obcí, které byly postupným faktickým i právním vývojem vyjímány z rámce protektorátních církevněprávních předpisů vůbec. (O tom podrobněji v části V.)

II. ZMĚNY NÁZVŮ CÍRKVÍ A NÁBOŽENSKÝCH SPOLEČNOSTÍ

Zřízení protektorátu předurčilo změny v názvech četných veřejných institucí. Vlna vynuceného přejmenování se projevila i v úpravě názvu jedné církve a jedné náboženské společnosti. Z církve československé se stala „českomoravská církev“. Formální nedostatky tohoto kroku napovídají, že se tak stalo ve spěchu a zřejmě na nátlak německé moci. Ministr školství a národní osvěty uvedl v publikačním prostředku ministerstva, v části nadepsané „Ministerské vyhlášky“ „Oznámení“, pod nadpisem „Změna názvu církve československé“, že bere na vědomí tento fakt, aniž se tu podávalo kdo, kdy a jak jej provedl. Vzetí na vědomí postrádalo jakéhokoli čísla a data.¹⁶⁾ Až v roce 1945, kdy výnosem MŠaO z 19. října 1945¹⁷⁾ byl církvi vrácen původní název, se nejasný postup protektorátního ministerstva vysvětlil. Změnu názvu provedl patriarcha církve 22. listopadu 1939 „z nařízení německých úřadů“, v rozporu

¹⁴⁾ O protizidovském německém zákonodárství, včetně recipování norimberských zákonů, srv.: Rejstřík německých právních norem vydaných v době od 15. března 1939 do 15. října 1939 s platností pro Čechy a Moravu, Praha 1939, str. 26. O protektorátních protizidovských předpisech srv.: L. Svatuška, Přehled právních předpisů o Židech v Protektorátu Čechy a Morava, Moderní stát XIV, 1941, str. 277—283; týž, Židovské předpisy v Protektorátu Čechy a Morava a vývoj rasového práva v Říši, Praha 1940. Hranice židovství ve smyslu těchto právních norem byla širší než pouhá příslušnost k židovskému náboženství. Perzekuce proto postihovala i ty, kteří se k židovskému vyznání nehlásili a byli buď křesťany, případně bez vyznání.

¹⁵⁾ Srv.: Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848—1945 II, Bratislava 1983, str. 477; K. Lagus — J. Polák, Město za mřížemi, Praha 1964, str. 352 a j.

¹⁶⁾ Věstník MŠaNO XXII, 1940, seš. 5, str. 139.

¹⁷⁾ Věstník MŠaO I, 1945, seš. 8, str. 86.

s tehdy platnou ústavou církve, která pro tento krok žádala usnesení církevního sněmu.¹⁸⁾ Vynucené patriarchovo opatření vzal tehdejší protektorátní ministr na vědomí, ač mu jistě musilo být známo, že tento postup je v rozporu s platným právním stavem. Až z výnosu poválečného se dovídáme, že ono původní vzetí na vědomí bylo formálně také výnosem vydaným s datem 22. dubna 1940. Na návrh národní správy církve z 2. srpna 1945 zrušilo MŠaO jak opatření patriarchy, tak výnos z roku 1940.

Druhá změna názvu byla provedena u organizace unitářů. „Náboženská společnost československých unitářů“ se stala „Náboženskou společností českých unitářů“ a jistě i v tomto případě stál v pozadí nátlak německých orgánů, i když úřední zveřejnění tohoto kroku bylo naformulováno obratněji než v prvním případě (výnos měl datum 3. června 1940 i číslo),¹⁹⁾ avšak podstata provedené změny byla opět jen vzata na vědomí a neříká se v ní kdo a kdy v náboženské společnosti samé tento krok provedl.²⁰⁾ K původnímu názvu se unitáři vrátili v listopadu 1945, kdy se na tom jednomyslně usnesl sněm společnosti a MŠaO dne 24. prosince 1945 toto rozhodnutí vzalo na vědomí.²¹⁾

Pro úplnost je třeba připomenout, že mluvilo-li se v protektorátě o „pravoslavné církvi“, bylo toto pojmenování vlastně nepřesné, protože pravoslavný kult nemohl představovat na protektorátním území úplnou církevní organizaci ve smyslu předpokládaném původními československými předpisy²²⁾ a ve smyslu do Mnichova nerealizovaného záměru státní církevní politiky, kterým byla autekafita (církevní samostatnost) pravoslavné organizace. Proto je pravoslaví představované v protektorátě jen Českou pravoslavnou eparchií, jež nepřestala být jurisdikčně podřízena srbské pravoslavné církvi.

III. HRANIČNÍ ÚPRAVY NA PODZIM ROKU 1938 A ORGANIZACE CÍRKVÍ V PROTEKTORÁTU

Zmenšení československého území v důsledku ujednání na mnichovské konferenci, výroku vídeňské arbitráže a zaboru Těšínska představovalo značný zásah do vnitřní organizace jednotlivých církví a náboženských společností. Kupodivu MŠaNO ponechalo tuto změnu dlouho

¹⁸⁾ Čl. 39, odst. 7, ústavy církve schválené výnosem MŠaNO 23. července 1934, č. 73.599-VI/2 a publikované ve Věstníku MŠaNO XVI, 1934, seš. 9, str. 302 a n.

¹⁹⁾ Věstník MŠaNO XXXII, 1940, seš. 7, str. 189.

²⁰⁾ Ústava nábož. společnosti schválená výnosem MŠaNO 30. června 1930, č. 85.771-VII/2 a publikovaná ve Věstníku MŠaNO XII, 1930, seš. 9, str. 429 a n. požaduje v čl. 13, písm. d. pro změnu názvu náboženské společnosti usnesení sněmu.

²¹⁾ Věstník MŠaO I, 1942, seš. 6, str. 233.

²²⁾ Srv.: Ústava české pravoslavné eparchie, § 1. Věstník MŠaNO XII, 1930, seš. 1, str. 11—12.

bez hlubší pozornosti jak do 15. března 1939, tak ještě téměř dva roky po tomto datu. Až zájem úřadu říšského protektora z konce měsíce ledna 1941, obrátil pozornost ministerstva tímto směrem. Jeho kultový odbor požádal ústředí církví a náboženských společností o předložení seznamu farností, jejichž obvody jsou dosud rozděleny hranicemi mezi protektorátem a německou říší a současně nařizoval provést neodkladnou úpravu farních obvodů v souladu se stávající hranicí. Ministerstvu se dlouho nedařilo získat uspokojivé a ucelené odpovědi. Korespondence s vedením církví vykazuje jednak liknavost církevních ústředí, jednak nedostatečnou kompetentnost, protože podávala zprávy mnohdy neúplné nebo jen předběžné. Proto ministerstvo prostřednictvím ministerské rady žádalo úřad protektora o strpení a teprve na konci dubna r. 1941 bylo schopno podat zprávu, ovšem ani ta nebyla zcela vyčerpávající. Odděleně byly zpracovány údaje o katolické církvi, všechny ostatní náboženské organizace obsahoval druhý materiál.²³⁾ Ze spisů plyne, že dvě z uznaných náboženských organizací, a to starokatolická církev a společnost českých unitářů, měly své farní obvody a tím hranice celé organizace ztotožněny právně i fakticky s hranicemi protektorátu. Jednalo se o organizace, které v předmnichovské ČSR měly jednoduchou strukturu a poměrně malý počet věřících.²⁴⁾

U ostatních náboženských organizací šlo vesměs o situaci složitější. Uvedenými posuny hranic byla z nekatolických církví nejvíce postižena československá (českomoravská) církev, která ztratila 19 obcí, jež zůstaly na německém území, 6 obcí se octlo v Polsku²⁵⁾ a 56 farních obvodů v Čechách a na Moravě bylo rozděleno. Značně poznamenaly změny také organizaci českobratrské církve evangelické, která uvedla, že má 11 obcí v Čechách a 5 na Moravě rozdělených hranicí. Synodní rada oznamovala, že ve většině případů provedla nové ohrazení v souladu s protektorátní hranicí a na zbytku se pracuje. U německé evangelické církve bylo rozděleno 17 obvodů a též vedení této církve přislíbilo, až budou úpravy ukončeny, podat ministerstvu zprávu. Jednotě bratrské nově vedená hranice přefala 3 farní obvody. Církev konstatovala, že za hranicemi žijí jen jednotliví věřící, takže nepomýšlí na zvláštní církevně správní opatření. Stejný postoj zaujala i česká pravoslavná eparchie, která měla zasaženo osm farních obvodů, ale i ona nepočítala s žádnou správní korekcí s týmž zdůvodněním.

²³⁾ SÚA Praha, fond MŠaNO, karton 3815, spisy 32.500/1941/V-2, 44.867/41/V-2, 77.128/41/V-2.

²⁴⁾ U starokatolické církve přináší literatura založená na církevních zdrojích i jiné údaje. Srv.: J. Junga — J. Hájek, Starokatolická církev v ČSR, Praha 1984, str. 25.

²⁵⁾ A. Sekot, Církev československá husitská, Praha 1982, str. 35 a n. Dalších 6 obcí se nacházelo na území přičleněném na podzim r. 1938 k Maďarsku. Celkem ztratila církev 1/8 farních obcí, což představovalo asi 10 % členstva.

Samostatnou kapitolu představují územně správní úpravy římsko-katolických diecesí, už proto, že se v nich angažovala i Sv. Stolice. Přinášíme jen stručný a neúplný výčet těchto změn, o jejichž pozadí a detailech nejsme dosud dopodrobna zpraveni. Charakteristické je, že ústředí katolické církve reagovalo na novou státoprávní situaci neobyčejně rychle a spolupůsobilo aktivně v přizpůsobení katolické církevní správy.²⁶⁾ Nicméně je třeba říci, že příslušná opatření svoji formou naznačují pouhou prozatímnost nových úprav a odrážejí opatrný přístup k momentálnímu středoevropskému uspořádání. Tak např. pražskou nunciaturu se Vatikán snažil udržet co nejdéle, i když ji v r. 1939 formálně uzavřel a přidělil území protektorátu do kompetence nunciovi v Berlíně C. Orsenigovi. Ve skutečnosti se v budově úřadovalo dále. Úřad vedl R. Forni, který byl přidělen berlínské nunciatuře jako sekretář. Směřovaly sem nadále zprávy ordinářů o stavu diecesí a kléru. Teprve v r. 1942 si K. H. Frank vynutil ukončení této praxe.

Všechny české a moravské diecése byly územními změnami okleštěny. Pro správu oddělených částí některých diecesí, kde sídlo jejího ordináře zůstalo na protektorátním území, byly zřízeny generální vikariáty se sídlem mimo protektorát, tedy na říšském území. Tak pro sudetskou část královéhradecké diecése, kterou tvořilo 9 vikariátů byl vytvořen generální vikariát v Trutnově, pro oddělenou část brněnské diecése (3 arcipresbyteriáty) sídlil generální vikář v Mikulově. Jinak byla řešena církevní správa odtržených částí pražské a budějovické diecése, kde tato území administrovala přímo biskupství v říši. Centrum litoměřické diecése se octlo na území sudetské župy. Zde byl zvolen způsob opačný. Generální vikariát pro část diecése, která zůstala v rámci protektorátu, spravoval generální vikář krátce se sídlem v Libochovicích, později v Kovaní.²⁷⁾

Vedle světské duchovní správy byla dotčena samozřejmě i struktura řeholí. Nebylo by nijak snadné, ale ani účelné vypočítávat zmenšení provincie u všech řádových společenství a popisovat osud jejich domů, které zůstaly mimo československé a pak protektorátní území. Připomeňme jeden případ za mnohé. Vybrali jsme ho záměrně, protože se týká vůbec nejstarší české řeholní komunity, benediktinského kláštera Břevnovskobroumovského. Příznačné je, že ani řeholní komunita, spjatá slavnými sliby a tuhou disciplínou obsaženou v řádových pravidlech, nezůstala ušetře-

²⁶⁾ Srv.: H. Lemberg, *Die Kirche in unserem Jahrhundert 1918—1973, in Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen 973—1973* (hrsg. F. Seibt), Düsseldorf 1974, str. 30.

²⁷⁾ Srv.: *Catalogus universi cleri partis dioeceseos Litomericensis in protectoratu boh. sitae pro anno D. N. Jesu Christi 1939*; *Catalogus cleri dioecensis brunensis 1940*, *Catalogus saecularis et regularis cleri dioeceseos Bohemo-Budvicensis pro anno domini 1941*, *Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Reginae-Gradecensis pro anno Domini nostri Jesu Christi 1942*; *Handbuch der Erzbistums Prag für das Jahr 1945*.

na vlivu nacionálního česko-německého napětí vrcholícího v roce 1938. Broumovská větev kláštera byla vesměs složena z Němců, kteří se neskrývali s podporou henleinovců, břevnovská, převážně česká, zaujímala pozitivní postoj k Československé republice. Proto z české strany byly vyslovovány požadavky na rozdělení komunity na dva kláštery, každý s vlastním představeným. Událostmi na podzim r. 1938 byly dosud spojené řeholní domy roztrženy, což využili břevnovští k tomu, aby se zbavili nepříjemného německého tlaku z Broumova. Zákrokem nového převora P. Anastáze Opaska u papeže Pia XI. se podařilo 3. ledna 1939 Broumov a Břevnov prohlásit za samostatné kláštery a břevnovský podřídit přímo Svatému Stolci. Dosavadní členové se pak mohli rozhodnout pro některý z klášterů. Od té doby byl uvnitř břevnovského řeholního společenství prakticky vyloučen německý vliv, což za okupace mělo značný význam.²⁸⁾ Celkově však bylo postavení česky osazených klášterů v protektorátu velmi obtížné.²⁹⁾ Stávaly se často předmětem persekuce německých policejních složek. V tomto směru je charakteristický případ dalšího benediktínského kláštera Emauzy, který gestapo v červenci 1941 zlikvidovalo. Zákrok byl zřejmě motivován počestněním kláštera v r. 1918, kdy německý opat Albanus Schachleiter a němečtí řeholníci byli vypuzeni a přispěla k němu i otevřeně slovanská orientace kláštera směrem na Polsko a Jugoslávii. Německé klášterní komunity zůstávaly samozřejmě nedotčeny.³⁰⁾

IV. K ÚPRAVĚ MEZIKONFESNÍCH VZTAHŮ JEDNOTLIVCŮ

Novodobé uplatňování feudálního principu personality práva, vedlo v období protektorátu k neobyčejně komplikovaným důsledkům, nepostrádajícím často rysů absurdity. Přesto není podnes dopodrobna známo, jak se v různých odvětvích práva nebo úsecích normotvorby projevoval dopad různého statusu osob s protektorátní a říšskou příslušností a časově souběžná platnost různých právních systémů s četnými kolizními střety. Tato tematika je však neobyčejně složitá a žádá si v okruhu náboženskoprávních norem zvláštní výzkum. Upozorníme v této souvislosti jen na to, jak byla řešena otázka výstupu z církve německých státních příslušníků, pobývajících v protektorátě. Pozornost, která byla výstupům

²⁸⁾ Břevnovský klášter za okupace a v květnovém povstání, Praha, bez data, str. 8—10.

²⁹⁾ Srv. např.: B. Hoffmann, A kdo vás zabije ... Život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech, Přerov 1946, str. 251—256.

³⁰⁾ Srv.: E. Sobota, Glossy 1939—1944, Praha 1946, str. 113—117.

Němců z církve ze strany úřadu říšského protektora věnována, dokládá podporu oficiálních německých míst tomuto kroku.

Koncem listopadu r. 1939 upravil říšský protektor, až do doby vydání jiné normy, výstup německých státních příslušníků — kupodivu — tak, že naň vztáhl úpravu protektorátní, která spočívala na ustanovení § 6 z. č. 96/1925³¹⁾, podle něhož vystoupení muselo být oznámeno ústně nebo písemně politickému úřadu místa bydliště. Ministerstvo vnitra, když o měsíc později oznamovalo vydání výnosu zemským a okresním úřadům, magistrátu v Praze a vládním komisařům v Brně a Olomouci uložilo, aby tyto orgány zpravovaly o vystoupení také německé stavovské úředníky, v jejichž knihách byla vystupující osoba evidována.³²⁾ Ač se ve výnosu výslovně neřeší důležitá otázka, zda na německé příslušníky dopadají i ostatní ustanovení zákona č. 96/1925 Sb. z. a n., je nutno z dalšího připustit, že se tak věc zamýšlela. Když totiž 20. června 1940 vydal říšský protektor nové nařízení o výstupech,³³⁾ říkalo se v jeho § 5, že ustanovení zákona č. 96/1925 Sb. z. a n., odporující tomuto nařízení se na německé příslušníky nepoužije. Odlišnosti nového předpisu spočívaly zejména v novém stanovení věkové hranice, která byla u říšských příslušníků snížena na dovršených 14 let oproti dosavadnímu věku šestnácti let, jež nadále platil pro protektorátní příslušníky. Druhá důležitá změna se týkala místa, kde říší Němci museli své rozhodnutí projevit. Vystoupení musilo být provedeno před stavovským úředníkem příslušným podle místa bydliště. Stalo-li se tak písemně, musilo být prohlášení veřejně ověřeno, což protektorátní mezikonfesní předpis nežádal. Nařízení říšského protektora zachovávalo opouštěné církvi po dobu tří měsíců od posledního dne měsíce, kdy byl úmysl odchodu projeven, závazky, které až do té doby dospěly. Protektorátní úprava počítala se zánikem práv opouštěné církve k datu oznámení výstupu. Nařízení protektora řešilo také výstup z církve osob v branné službě, jednotek SS, policie a říšské pracovní služby podle místa momentálního pobytu, což protektorátní úprava pochopitelně neobsahovala. Z textu nařízení dále vyplývá, že původní výnos, vztahující na říšské Němce úpravu československého mezikonfesního zákona z r. 1925, nebyl v řadách německého obyvatelstva plně respektován a nevžil se. Bez ohledu na jeho platnost, neodevzdávali Němci oznámení o výstupu u českých politických úřadů, ale u německých stavovských úředníků nebo německých úředních soudů v protektorátu. Proto pozdější nařízení konvalidovalo účinky těchto původně neúčinných podání, jako by byla učiněna v souladu se zněním § 6 z. č. 96/1925 Sb.

³¹⁾ Výnos č. I-3-23.802 z 24. listopadu 1939. Publikován jen v denním tisku.

³²⁾ Věstník MŠaNO XXII, 1940, seš. 1, str. 20.

³³⁾ Věstník říšského protektora 1940, str. 250 a n. Srv. též: Časopis katolického duchovenstva 80(105), 1940, seš. 4, str. 295—296.

S dalšími předpisy tohoto druhu se do konce existence protektorátu ne-
setkáváme a výstup z církve zůstal upraven u obou kategorií obyvatel-
stva rozdílně. Případný vstup do jiné církve nebo náboženské společnosti
byl ponechán zcela na rozhodnutí jednotlivce, což pro obyvatele protekto-
rátu bylo výslovně řečeno v § 6, odst. 3 z. č. 96/1925 Sb. z. a n., pro Něm-
ce to žádný předpis *expressis verbis* nestanovil.

V závěru se dotkneme okrajově ještě dvou změn, které nastaly v nábo-
ženských poměrech na protektorátním území. S likvidací československé
armády došlo i ke zrušení vojenské duchovní správy, fungující v našich
branných silách pro katolíky, evangelíky a příslušníky církve českoslo-
venské. Stalo se k 31. červenci r. 1939.³⁴⁾ V protektorátním vládním voj-
sku nebyla duchovní služba zřízena a vojenští duchovní přešli do civilní
církvní nebo do státní služby. Po vyvezení vládního vojska do Itálie, roz-
hodl zplnomocněnec říšské branné moci při úřadu říšského protektora
8. května 1944 o znovuzřízení duchovní služby v místech, kde bylo vojsko
dislokováno. Opačný vývoj nastal v péči o duchovní potřeby německých
branných sil, umístěných v protektorátu. V pražské diecési byl zřízen úřad
hlavního vojenského faráře, který měl k dispozici 3 další kněze. Pro ci-
vilní německé obyvatele Prahy byla vytvořena zvláštní duchovní správa.
Obyvatelstvo na pravém břehu Vltavy příslušelo k faře u sv. Ludmily,
na levém břehu Vltavy k faře u sv. Mikuláše. V dalších chrámech konali
němečtí duchovní církevní obřady. Veškeré katolické německé obyvatel-
stvo na protektorátním území církevně správně podléhalo biskupovi v Li-
toměřicích.³⁵⁾

V. REPRESIVNÍ ZÁSAHY PROTI ČESKÉ PRAVOSLAVNÉ EPARCHII A ŽIDOVSKÝM NÁBOŽENSKÝM OBCÍM

Jurisdikční spojení české pravoslavné eparchie se srbskou pra-
voslavnou církví a jejím patriarchátem bylo trnem v oku říšské kultové
správy v Berlíně. Od léta r. 1940, nepochybně v dohodě s úřadem pro-
tektora v Praze, vyvíjela nátlak na představitele české eparchie biskupa
Gorazda (občanským jménem Matěj Pavlík), aby se připojil s českou pra-
voslavnou eparchií k eparchii pravoslavného biskupa berlínského a celé
německé říše. Gorazd požadavek z kanonickopravních důvodů odmítl a in-
formoval o něm patriarchu srbské pravoslavné církve Gavriila a současně
kultový odbor protektorátního ministerstva školství a národní osvěty.³⁶⁾
Ze vzkazu srbskému patriarchovi vyplývá zajímavý fakt. Biskup Gorazd

³⁴⁾ Výnos MNO (v likvidaci), čj. 55969-I/6 odděl. z 29. 7. 1939. Věcné výnosy (na-
hrazuje dřívější Věcní věstník) XXII, 1939 č. 42, čl. 223.

³⁵⁾ H. Dolezel, *Die Organisation der Erzdiözese Prag, in Bohemia Sacra*, str. 40.

³⁶⁾ J. Šuvarský, *Biskup Gorazd, Praha 1979*, str. 217—218.

se musil účastnit berlínských porad pravoslavných biskupů z německého území, ač tu zatím žádná organizační, ani věroučná souvislost české pravoslavné eparchie s tímto prostorem nebyla.

Vhodný okamžik, usnadňující německým místům dosažení záměru odtrhnout organizaci pravoslavných v protektorátě od srbského patriarchátu, nastal po dobytí Jugoslávie koncem dubna r. 1941, kdy se synod srbské pravoslavné církve v Bělehradě postavil jednoznačně proti německé okupaci, a proto nacisté jeho činnost násilně potlačili. Do rukou okupantů se dostal i archiv patriarchátu, v němž byly uloženy také četné písemnosti, které biskup Gorazd do Bělehradu zasílal od počátku dvacátých let. Tyto vzdálené události se rychle odrazily v postavení pravoslavné eparchie v Praze. Biskup Gorazd hledal zástítu před očekávaným zatýkáním pravoslavného duchovenstva u berlínského pravoslavného arcibiskupa Serafima. Z průběhu dalších událostí je zřejmé, že však Serafim jednal v plném srozumění s úředními místy německé státní církevní správy v Berlíně, respektive v Praze. Dne 7. října 1941 navštívil arcibiskup Serafim biskupa Gorazda v Praze a sdělil mu, že „... vzal ... českou eparchii pod svou ochranu do konce války...“ Krátce na to obdržel Gorazd ministerský přípis o připojení eparchie k diecési arcibiskupa v Berlíně a německé říši. Protektorátní ministerstvo tu hovořilo o připojení jako o hotové věci, aniž by jakýmkoli způsobem toto opatření předběžně s církví konzultovalo nebo bylo ochotno alespoň následně konzultovat. Přes několikrát Gorazdovy protesty se na jednostranném rozhodnutí nic nezměnilo. Přestože ministerstvo intimovalo eparchiální radě připojení k berlínské obedienci už 26. září 1941 a ta se s tímto faktem smířila 21. listopadu 1941,³⁷⁾ právně relevantní provedení tohoto kroku se objevilo ve Věstníku MŠaNO až v létě r. 1942. Tehdy byl publikován výnos z 3. května 1942,³⁸⁾ v němž se připojení nenápadně skrývalo ve schváleném dodatku k ústavě české pravoslavné eparchie. Zda byl dodatek přijat postupem, který ústava eparchie pro takový úkol vyžadovala, výnos neuvádí, ač by to neopominul jistě zdůraznit, kdyby se tak stalo. Výnosem byla nejen derogována práva příslušící srbskému patriarchovi, biskupskému saboru a synodu, ale také přenesena práva eparchiálního shromáždění české eparchie na eparchiální radu, tedy na užší a snadněji kontrolovatelný orgán. Činnost církve tak byla podvázána tři týdny před atentátem na R. Heydricha.

Podíl české pravoslavné eparchie, konkrétně jejího vладыky Gorazda, duchovních při kostele sv. Cyrila a Metoděje v Praze, laických funkcionářů a zaměstnanců církevního ústředí na ochraně parašutistů, kteří pro-

³⁷⁾ Tamtéž, str. 218–221.

³⁸⁾ Věstník MŠaNO XXIV, 1942, seš. 6, str. 233.

vedli atentát na zastupujícího říšského protektora, byl v literatuře zabývající se odbojovým hnutím vícekrát vyličen a zaslouženě oceněn. Zejména biskup Gorazd, který 19. června 1942 napsal dopisy předsedovi protektorátní vlády dr. J. Krejčímu, ministrovi E. Moravcovi a úřadu říšského protektora, v nichž, ve snaze předejít represáliím namířeným proti církvi a jejím věřícím, nabídl svoji osobu k dispozici, aby se podrobil každému trestu, včetně trestu smrti, prokázal neobyčejnou osobní statečnost a zcela mimořádnou mravní odpovědnost.

Po odsouzení (3. září 1942) a zastřelení (4. a 5. září 1942) biskupa Gorazda, faráře V. Čikla, kaplana dr. Vl. Petřeka a předsedy sboru starších J. Sonnevenda, rozpoutala říšská správa v protektorátě proti české pravoslavné eparchii doslova tažení. Říšský protektor opatřením z 18. září 1942, které bylo publikováno v denním tisku 27. září 1942 a tehdy nabylo účinnosti, rozpustil pravoslavné farní obce v protektorátě. Za povšimnutí stojí fakt, že se v opatření hovoří o obcích (stále) srbské a kaňhradské jurisdikce. Zakazovala se jejich každá další činnost. Jmění obcí bylo zabaveno ve prospěch říše. Výkon opatření se svěřoval tajné státní policii. Skutečně ještě téhož dne gestapo začalo majetek z chrámů odvážet a kostely a modlitebny byly uzamčeny. Následovalo vyvezení pravoslavných duchovních z území protektorátu na nucené práce do Německa.

Na opatření z 18. září se odvolávala i vyhláška ministra školství ze 7. října 1942, vyhlášena ve Sbírce až 12. ledna 1943 pod č. 5 o odnětí zákonného uznání české pravoslavné eparchie — jediného odnětí zákonného uznání církevní pospolitosti, které bylo v protektorátě provedeno. Vyhláška zpětně ke dni, kdy nabylo účinnosti opatření říšského protektora, konstatovala, že tentýž den, tj. 27. září česká pravoslavná eparchie „ztratila ... pro sebe i svoji ústavu zákonné uznání“. Tím byla právní likvidace organizace pravoslaví v protektorátě dokončena. Za vykonávání pravoslavných bohoslužeb a každou další náboženskou činnost hrozil absolutní trest. Přesto byl v ojedinělých případech pravoslavný kult vysluhován ilegálně.³⁹⁾

Už v závěru II. části jsme naznačili, že židovské náboženské obce se postupně dostávaly mimo působnost církevněprávních norem platných pro ně v období první a druhé republiky. Nebylo to samozřejmě ani jejich přáním, ani k tomu nijak nepřispívaly vlastní aktivitou. Úprava organizace židovského kultu spočívala na zákonu č. 57/1890 ř. z. Dle tohoto předpisu vytvářeli židovští věřící jednotlivé náboženské obce, teritoriálně za-

³⁹⁾ R. Trebišovský, Obnovenie cyrilometodovskej pravoslávnej cirkvi v Československu, in: Pravoslavný teologický sborník XV, Praha 1989, str. 33—34.

hrnující všechny israelity, aniž by zákon předpokládal vznik vyšších obligatorních jednotek. Nedostatek jednotné organizační struktury byl ze strany židů i ze strany státu považován za nevýhodný, a proto bylo ve dvacátých letech administrativní cestou vytvořeno pět svazů židovských náboženských obcí, částečně na územním principu (zemském), částečně na jazykovém principu (jednacím řeč čeština, němčina), které sdružovaly více než 250 obcí. V r. 1927 se svazy dohodly na vyšší zastřešující jednotce, Nejvyšší radě svazů židovských náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Koncentrační a centralizační tendence založené jen na schváleních MŠaNO měl na úroveň zákonného stavu povznést z. č. 9/1937 Sb. z. a n., který doplňoval organizaci židovského náboženství v zemi České a moravskoslezské. Slučoval židovské obce z obou zemí v jednotné společenství, aniž by se dotýkal jejich postavení ve smyslu z. č. 57/1890 ř. z. Předpis předpokládal vydání jednotné ústavy židovské náboženské společnosti v českých zemích. Dnem schválení ústavy měl zákon vstoupit v účinnost. Horšíci se vnitřní a mezinárodní situace realizaci zmařila.

Dílní protizidovské kroky, k nimž došlo v období druhé republiky, vytlačující židy ať skrytě (č. 265/1938 Sb. z. a n., č. 284/1938 Sb. z. a n.) nebo otevřeně (vl. usnesení z 27. ledna 1939) ze státní a veřejné služby, byly založeny především na příslušnosti k židovskému náboženství. Když tedy někdo z židovské náboženské obce vystoupil, byl pokládán za árijce. Vztažením základních rasových předpisů německé říše na základě čl. 2 výnosu o zřízení protektorátu na protektorátní území se poměr k židům podstatně změnil a nutil protektorátní orgány, aby ve vlastních židovských předpisech, chtě nechtě, respektovaly úpravu německou. Navíc říšská správa v protektorátě dala brzy po svém ustavení najevo, že se o rozhodující legislativu ve věcech židovských nehodlá s protektorátními orgány dělit. Existence dvojích předpisů, vycházejících z různých normativních ohnisek, nebyla proto vůbec problémem konkurence dvou právních řádů. Neskrývané zásahy do vypracovávání židovských předpisů autonomními orgány, jejich zbrždování, obsahové ovlivňování, či odmítání souhlasu k vydání, měly rozhodující část této úpravy udržet v německých rukách.⁴⁰⁾

Dokladem tu budiž zákulisní machinace, jejímž cílem bylo prosadit říšské kritérium pro určení, kdo je či není židem, vycházející především z rasového základu, z něhož nebylo možné prakticky uniknout, na rozdíl od konfesního měřítká, jež původně hájily protektorátní úřady. Rychlým vydáním nařízení říšského protektora ze dne 21. června 1939,⁴¹⁾

⁴⁰⁾ Srv.: E. Stodola, Co to byl protektorát, Praha 1946, str. 146 a n.; též: L. Feierabend, Soumrak československé demokracie I, Londýn 1986, str. 47.

⁴¹⁾ Věstník říšského protektora 1939, str. 45 a n.

v němž § 6 vymezil pojem Žida, předběhla německá správa v protektorátě obdobný předpis chystaný protektorátními orgány o 14 dnů. Ten pak musil pro definici žida přijmout bez dalšího úpravu německou. Ani to však nestačilo a úřad protektora pozdržel vyhlášení vlád. nařízení č. 136 až do února r. 1940. Obdobně si německé úřady zajistily vliv na organizaci židovského kultu. Vláda připravovala v druhé polovině r. 1939 nařízení, jímž by Židé byli soustředěni ve „Svaz židů“ s nuceným členstvím, což měla být samosprávná organizace pod kontrolou protektorátní vlády a mohla proto tak mít alespoň částečně ochranný význam pro protektorátní židovstvo. Říšský protektor odsouval schválení předpisu a nakonec jej odmítl. Sám na konci července roku 1939 zřídil ústřednu pro židovské vystěhovalce („Zentralstelle für jüdische Auswanderung“), která nejdříve fakticky a po vydání nařízení říšského protektora z 5. 3. 1940 o péči o Židy a židovské organizace⁴²⁾ i právně převzala rozhodující kontrolu nad židovskými náboženskými obcemi. Ty sice formálně nepřestaly podléhat kultovému odboru MŠaNO, ale tuhý dozor ústředny, jež byla vlastně součástí bezpečnostního aparátu a nepodléhala obecně závazným předpisům, ani nebyla vázána stanovami jednotlivých obcí, vyřadil protektorátní orgány z veškerého vlivu na organizaci židovského kultu.

Přesun administrativních vazeb židovských náboženských obcí dokládá také zjišťování dopadu hraničních změn na strukturu židovské náboženské organizace na jaře 1941. Rada židovských náboženských obcí ještě 18. 3. 1941 sděluje MŠaNO, že zbytky bývalých náboženských obcí, jejichž sídla připadla k říši, byla zahrnuta do obvodů sousedních náboženských obcí. Avšak krátce na to už ministerstvo dává najevo, že se nepovažuje za příslušnou instanci pro vyřešení úpravy hranic židovských náboženských obcí. Píše, „že to dle § 3 nařízení říšského protektora z 5. 3. Věstníku říšského protektora“, str. 77 patří do působnosti „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“, která věc projednává“.⁴³⁾ Ústředna mohla obce rozpouštět, spojovat nebo včleňovat do jiných organizací. Rozhodnutí o tom nemusila být odůvodňována a nebylo proti nim možno postupovat žádnými opravnými prostředky. Mezi podřízenými náboženskými obcemi se vytvářela hierarchie. Pražská židovská obec byla zmocněna k udělování závazných pokynů jiným židovským obcím i dalším židovským organizacím, přičemž o nich musela zachovávat mlčenlivost před protektorátními orgány, včetně vlády.⁴⁴⁾ Náplň činnosti židovských náboženských obcí

⁴²⁾ Věstník říšského protektora 1940, str. 77 a n.

⁴³⁾ SÚA Praha, fond MŠaNO, karton 3815, spis č. 77.128/1941.

⁴⁴⁾ Srv.: St. Jurásek, Právní a hospodářské postavení židů v Protektorátě Čechy a Morava, Právník LXXIX, 1940, str. 391 a n., 452 a n., 493 a n., zejména str. 509.

byla rozšířena i o některé obory mimonáboženské, ať už se tak stalo na základě předpisu⁴⁵⁾ nebo z nutnosti.

I další podrobnosti dosvědčují plné podřízení židovské kultové organizace orgánům okupační správy. Tak např. „Auswanderungsfond für Böhmen und Mähren“ — nositel majetku ústředny — podléhal jurisdikci německých soudů a dozorčím úředníkem nad fondem byl velitel bezpečnostní policie u úřadu říšského protektora.

Dvanáctého srpna 1942 přejmenoval říšský protektor ústřednu na „Zentralamt für Regelung der Judenfragen in Böhmen und Mähren“, aniž by v agendě úřadu došlo ke změnám.⁴⁶⁾

Uvedená organizace dozoru nad židovskou kultovou organizací byla na prvním místě orientována na tzv. „konečné řešení židovské otázky“. K 16. březnu 1939 bylo v protektorátu 118 310 občanů považovaných dle norimberských zákonů za židy. Před zahájením genocidy se podařilo 26 111 osobám vystěhovat. Ze zbylých 92 199 lidí přežilo 14 045 osob.⁴⁷⁾

VI. DUCHOVENSTVO A MATRIČNÍ SLUŽBA

Duchovenstvo uznaných církví, které v Čechách a na Moravě vedlo podstatnou část matričních knih, si častokrátě při různých příležitostech před okupací ČSR stěžovalo na nadměrné zatížení administrativními povinnostmi, jež ovlivňovaly negativně pastorační práci. S vytvořením protektorátu tato agenda ještě narostla a navíc se v ní objevily zcela nové prvky, plynoucí z různé státní příslušnosti obyvatelstva v protektorátu a zejména z uplatňování rasového kritéria pro dělení občanů na plno a poloprávné. Na matriční službu byl tak v krátké době vyvinut značný normativní i nařizovací tlak ze strany úředních protektorátních míst a zprostředkovaně i orgánů říšských, jemuž odpovídal vzrůstající objem požadavků ze strany obyvatelstva. Nároky na práci matrikářů se všeobecně zvýšily a jejich bezprostřední odpovědnost za individuální lidské osudy prudce vzrostla.

Už v závěru r. 1938 začali matrikáři uznaných církví a náboženských společností uskutečňovat technicky náročnou matriční rozlukou s Němcem, která vyplývala z úmluvy uzavřené 14. listopadu 1938. Její provádění pokračovalo ještě několik měsíců po vytvoření protektorátu.⁴⁸⁾ Z celé

⁴⁵⁾ Např. nařízením říšského protektora ze dne 5. srpna 1941 byla židovským náboženským obcím přidělena dobrovolná dobročinná péče. Věstník říšského protektora 1941, str. 469 a n.

⁴⁶⁾ Věstník MV XXIV, 1942, str. 328.

⁴⁷⁾ Srv.: Jan Podlešák, Perzekuce českých židů v letech 1939—1945, in Židovská ročenka 5739/1978/1979, str. 18.

⁴⁸⁾ Věstník MV XXI, 1939, str. 83.

řady opatření, která zasahovala do chodu matriční služby ve zbytku r. 1939 a v dalších letech, upozorněme stručně na některé nové povinnosti, jimiž byli matrikáři pověřeni.

Vládní nařízení č. 434/41 Sb. uložilo matričním úřadům od 1. ledna 1942 povinnost oznamovat všechna narození, sňatky a úmrtí ohlašovacími úřadům (vesměs obecní úřady místa pobytu) jako podklad kontroly, zda osoby hlášením povinné dodržovaly požadavky řádu hlášení (č. 223/1941 Sb.). V praxi se hlášení provádělo na zvláštních tiskopisech za celý matriční měsíc do pátého dne měsíce následujícího.⁴⁹⁾ Dále se na matrikáře v protektorátu mohli obracet se žádostí o vydání listin bezprostředně i soukromé osoby z tzv. Slovenského štátu, jimž tato cesta byla otevřena německo-slovenskou dohodou o sděleních a žádostech v oboru věcí osobního stavu z 21. ledna 1941, jež nabyla na území protektorátu platnosti 4. prosince 1942.⁵⁰⁾ Církevní matrikáři musili také od října r. 1944 ve svých matrikách obligatorně poznamenat datum a úřad, kde byl uzavřen civilní sňatek osob, které evidovali. Množství práce přibývalo matrikářům s vyřizováním záležitostí německých státních příslušníků, což bylo aktuální především v počátečním období existence protektorátu, než se pro říšské příslušníky konstituovaly (od 1. srpna 1939) německé stavovské úřady. Na matrikářích často zůstávalo zjišťování státní příslušnosti zemřelého a její uvádění v tiskopisech seznamů úmrtí, což mělo rozhodující význam pro další úřední postup, např. v dědickém řízení.⁵¹⁾ Avšak nejen u zemřelých, ale samozřejmě i u živých hrála německá, resp. protektorátní příslušnost důležitou roli. Německé orgány žárlivě střežily svoji kompetenci kupř. v sňatkové agendě. Proto na jejich popud protektorátní ministerstvo vnitra důrazně nabádalo duchovenstvo, aby zevrubně zkoumalo státní příslušnost snoubenců pod sankcí neplatnosti sňatku. České duchovenstvo mohlo asistovat jen u těch smíšených manželských svazků, kde pouze žena byla německou státní příslušnicí a předložila vysvědčení o způsobilosti k sňatku od německého stavovského úředníka.⁵²⁾

Samostatnou kapitolu v protektorátních matričních záznamech narozených, představuje dopad soudních rozsudků o určení pokrevního původu (§ 2 vlád. nař. č. 180/1941 Sb.), jimiž byl sledován zásah do integrity českých rodin v návaznosti na absurdní rasové předpisy. Pud sebezáchovy měl proti sobě postavit rodiče a děti tím, že soudy projednávaly žaloby o určení, zda někdo není pokrevním dítětem osoby, která je ze zákona jeho manželským otcem; žaloby o určení, že někdo, kdo není pokrevním dítětem osoby, která je ze zákona jeho manželským otcem, je

⁴⁹⁾ Věstník MV XXIV, 1942, str. 79—84.

⁵⁰⁾ Věstník MV XXIV, 1942, str. 70.

⁵¹⁾ Věstník MV XXI, 1939, str. 271 aj.

⁵²⁾ Věstník MV XXIV, 1942, str. 163—166.

pokrevním dítětem určité osoby jiné; žaloby o určení pokrevního původu nemanželského dítěte. Tím byla v rodné matrice zřízena nová poznámka, která říkala, že osoba v matrice zapsaná jako manželské dítě určitých rodičů, nepochází pokrevně od manžela matčina, eventuálně pochází od jiného muže. Podobná poznámka byla zapisována i v matrice nemanželských dětí. Zjištění pokrevního původu mělo podle rasových předpisů zásadní význam. Poznámka učiněná v matrice na základě rozsudku v uvedených žalobách byla dostatečným průkazem při rozhodování o rodovém původu.⁵³⁾

Jazykové úpravy preferující němčinu před češtinou a sledující tak germanizační cíle se nezastavily ani před vedením vlastních matričních zápisů a doklady vydávanými na jejich základě. Zápisy do matrik (a opravy) se u německých státních příslušníků prováděly jen v německém jazyce, u protektorátních příslušníků dvojjazyčně, pokud nebylo žádáno o zápis výhradně německý. Ve dvojjazyčném zápisu patřila němčině přednost a matrikář musil do němčiny přeložit i křestní jméno. Taktéž výtahy z česky psaných zápisů pořizovali matrikáři německy a česky. Německé překlady prováděly matriční úřady bezplatně a jejich správnost byla přezkoušena a potvrzena politickým úřadem první instance.⁵⁴⁾

Součástí represivního zákroku proti české pravoslavné eparchii bylo také zajištění matričních knih rozpuštěných náboženských obcí. Knihy byly svezeny a předány zemskému archivu v Praze.⁵⁵⁾

Přestože změny, z nichž jsme vybrali příkladmo jen některé, přinášely českému duchovenstvu nemálo nové práce při stejném nebo spíše se zmenšujícím personálním stavu a současně zvyšovaly možnosti vzniku disciplinárních konfliktů s církevními matričními nadřizenými i protektorátními dohlížecími orgány politické správy, nepředstavovaly tu nejpodstatnější změnu, která v činnosti matričních úřadů nastala.

Nejožehavějším a všeobecně nejcitlivějším momentem v činnosti matriční služby byla její nezastupitelná úloha ve sféře vydávání dohledů pro důkaz rodového původu.⁵⁶⁾ Při klíčovém významu „Osvědčení o nežidovském rodovém původu — Osvědčení o židovském rodovém původu“, jejichž obsah byl prejudicielním faktem s nesmírně závažnými veřejně i soukromoprávními důsledky, spočívala na matrikářích zcela mimořádná odpovědnost. Příslušný postup při obstarávání dokladů, jež byly podkladem vydání výše uvedených osvědčení, byl upraven v § 3 vlád. nař. č. 166/1939 Sb. Matrikáři vyhotovovali na dožádání výtahy z matrik na předepsaných formulářích, jejichž předtisk se několikrát měnil. Pro průkaz, že

⁵³⁾ Věstník MV XXIV, 1942, str. 77—79.

⁵⁴⁾ Věstník MV XXIV, 1942, str. 357—361.

⁵⁵⁾ Věstník MV XXV, 1943, str. 9.

⁵⁶⁾ Věstník MV XXII, 1940, str. 143—144, 338—344.

není někdo židem ve smyslu § 1 vlád. nař. č. 136/1940 Sb. o právním postavení židů ve veřejném životě, případně § 6 nař. říšského protektora z 21. července 1939 o židovském majetku, se předkládaly křestní listy rodičů a křestní list vlastní. Praxe žádala i křestní listy rodičů, tedy celkem sedm křestních listů, ať originálů či právě ověřených výtahů. I když formálně obstarané osvědčení nebylo obligatorní, konstatoval prováděcí předpis protektorátního ministerstva vnitra, že „... vydávání jich není možno omezit jen na souvislost s projednáváním konkrétní věci“.⁵⁷⁾ Ostatně v oboru veřejných zaměstnanců se zjišťování zda někdo je nebo není židem provádělo z úřední moci, ale doklady si každý zaměstnanec musil obstarat sám.⁵⁸⁾ Za daných okolností byli církevní matrikáři zavaleni žádostmi o vyhotovení dokladů, na nichž, bez nadsázky, záležely další životní osudy, mnohdy i život sám českého obyvatelstva v protektorátě. Této nesnadné a ožehavé úlohy se zhostilo duchovenstvo vesměs čestně, a pokud mu prostor jen trochu dovoľoval, v zájmu českého živlu.

VII. NA OKRAJ POSTIHU DUCHOVENSTVA V OBDOBÍ OKUPACE

Represivní zákroky proti českému obyvatelstvu v období let 1939—1945 byly zacíleny vertikálně a nezůstala jich ušetřena žádná sociální skupina, včetně duchovenstva uznaných církví a náboženských společností. V široké škále odbojové aktivity nenajdeme sice žádnou organizaci, která by byla vytvořena na popud některé církve či náboženské společnosti nebo využívala církevních struktur jako organizační báze protiněmeckého odporu, ale jednotliví duchovní byli mnohostranně zapojeni do národněosvobozovacího zápasu. Mnohdy tu proto vznikal složitý vztah mezi oficiálními představiteli náboženských organizací, kteří se pravidelně musili stýkat s protektorátními i říšskými orgány, jejichž přirozenou snahou v zájmu věřících bylo uchránit organizaci církve (náboženské společnosti) před negativními zásahy vnější moci a mezi řadovým duchovenstvem, inklinujícím mnohdy k jednoznačnému vyjadřování odmítavého postoje vůči okupantům. Tento rozporný poměr se nejvíce projevoval u katolické církve, jejíž organizační členitost je nejsložitější a počet kněžstva největší. Našel svůj výraz v politických hodnoceních postojů katolické církve v protektorátu, vyslovovaných po osvobození, která se jeví v rozpětí několika let téměř protikladná a odrazil se i v odborné literatuře. Publikace katolických autorů vydané krátce po osvobození ne náhodou narážejí nejdříve na výtky, jimiž se, v podstatě oprávněně, katolickému

⁵⁷⁾ Věstník MV XXII, 1940, str.

⁵⁸⁾ Věstník MV XXII, 1940, str. 344—362.

duchovenstvu připomínalo, že v r. 1918 nemělo takřka žádné zásluhy na dosažení samostatnosti. Vyjadřují přesvědčení, že tentokrát nelze jádru katolického duchovenstva tyto výčitky předkládat za jeho chování a jednání v období nacistické okupace. Obhajoba národní pevnosti katolického kněžstva v nich dostává téměř apologetický ráz a vyúsťuje v názor, že katolické duchovenstvo „vykonalo tolik jako jiné stavy, ano, ještě více“.⁵⁹⁾ Toto mínění přetrvává v řadách katolického duchovenstva i v současnosti.⁶⁰⁾ S názorem katolické publicistiky se shodují i výroky předních politických představitelů, účastníků obou větví odbojového hnutí, presidenta E. Beneše a ministra školství a osvěty Zd. Nejedlého, pronesené koncem r. 1945.⁶¹⁾

Konfliktem mezi katolickou hierarchií a vedením „pouňorového“ státu, vrcholícím závěrem druhé poloviny roku 1949 v souvislosti s přijetím tzv. církevních zákonů, se otevřela otázka o postoji katolické církve v protektorátních letech znovu. Snahou tehdejšího vedení státu a Národní fronty bylo získání nižšího duchovenstva pro novou právní úpravu, a proto se při zpochybňování pouňorového působení církevní hierarchie objevily i argumenty, označující činnost vedoucích představitelů diecésí v době okupace jednoznačně za kolaborantskou. Byly vyřčeny i z parlamentní tribuny⁶²⁾ a dány do kontrastu s osobní statečností drobných kněží.⁶³⁾ Uváděné doklady měly mnohdy jistě ráz občanské nestatečnosti nebo nadměru stupňované loajality, postrádaly však diferenciaci v posouzení a nebyly nijak opřeny o rozhodnutí retribučních tribunálů z minulých let. Jejich převzetí částí literatury bylo v dobovém kontextu absolutizováno⁶⁴⁾ a přesáhlo obzor jednotlivců, s nimiž bylo spojeno. Odrážejí se i v literárních příspěvcích vzniklých v téměř čtyřicetiletém odstupu,⁶⁵⁾ přestože se v šedesátých letech objevily i objektivnější pohledy na tuto otázku.⁶⁶⁾

⁵⁹⁾ B. Hoffmann, c. d., str. 7. Srv. též: F. Ludvík, České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek, Praha 1946 a brožuru Požehnaný, jenž přichází ve jménu Páně!, Praha 1946 vydanou k intronizaci Dr. J. Berana, kde je na str. 14—18 podán přehled tisku, zdůrazňujícího vlastenecké smýšlení a statečné chování pražského arcibiskupa v letech okupace.

⁶⁰⁾ Rudé právo 70, č. 264 z 9. listopadu 1989, str. 4, rozhovor s vyšehradským proboštem Janem Márou.

⁶¹⁾ Cituje je např. V. Medek, Cesta české a moravské církve staletími, Praha 1982, str. 342—343.

⁶²⁾ Těsnopisecká zpráva o 35. schůzi N. S. R. Č. v pátek 14. října 1949, projev ministra spravedlnosti A. Čepičky, str. 17 a násl.

⁶³⁾ Tamtéž, projev poslankyně Leflerové, str. 30.

⁶⁴⁾ Srv. např.: A. Svoboda — A. Tučková — V. Svobodová, Spiknutí proti republice, Praha 1949, str. 85—97; Kořen zla je chtivost peněz, Věstník katolického duchovenstva V, 1953, č. 2, str. 7—8.

⁶⁵⁾ M. Procházka, Nové podmínky — nové postoje církví zejména 1945—1950, Sborník pedagogické fakulty v Ústí nad Labem. Řada: marxismus-leninismus, Praha 1985, str. 47—48.

⁶⁶⁾ Srv. např.: Náboženství, církve, klerikalismus a naše dějiny, Praha 1962, str. 218—228.

Opustíme-li oblast různících se hodnotících soudů a interpretačních přístupů a vrátíme-li se ke spolehlivé faktografii, do níž nepočítáme kněze působící v zahraničním odboji,⁶⁷⁾ uvádí obecně přijímané zdroje následující: celkem 371 českých katolických kněží z území protektorátu bylo pronásledováno. Do koncentračních táborů a dalších věznic jich bylo uvrženo 260, jinak internováno 111, popraveno 8. V koncentračních táborech a věznicích zemřelo celkem 58 duchovních. Další dva zůstali nezvěstní.⁶⁷⁾ Mezi oběťmi jsou jak kaplani, faráři, katecheti, tak kněží zastávající významná církevní místa jak ve světské duchovní správě, tak v řeholních organizacích.⁶⁸⁾ Řádění německých represivních složek oproti protektorátnímu duchovenstvu vystihl 5. července 1939 zcela přesně pražský arcibiskup kardinál Kašpar v intervenci E. Háchovi za zatčené kněze. „Při katastrofálním nedostatku kněžském mohou mi pozavíratí jednoho kněze po druhém — záminka se vždy snadno najde a dovolání není žádného!... Jsou to poměry vpravdě přesmutné, kdy právo vůbec neexistuje.“⁶⁹⁾

Obdobným způsobem byli zasaženi duchovní ostatních uznaných církví a náboženských společností, s výjimkou německé evangelické církve a starokatolické církve. V československé (českomoravské) církvi bylo 32 duchovních zavlčeno do koncentračních táborů, z nich sedm se nevrátilo. Církevní zdroje uvádí, že celkem 30 % duchovních církve bylo pronásledováno (cca 100 lidí) a 11 % duchovenstva zaplatilo okupaci životem. I další svémocné zásahy do vnitřního života církve záměrně ochromovaly její poslání. Německé orgány bránily po smrti druhého patriarchy dr. Gustava Procházky (1942) ve volbě nové hlavy církve. V r. 1945 uvěznily biskupa pražské diecése J. Lomoze a jeho nástupce K. Vodičku.⁷⁰⁾ Nebyly to však jen úřady německé, které personálními zásahy omezovaly činnost církvi a náboženských společností, ale i úřady protektorátní. Zejména některá rozhodnutí protektorátního ministra E. Moravce zasáhla těžce československou církev evangelickou. Od 9. července 1944 nemohl vykonávat úřad synodního seniora dr. Josef Křenek, protože odmítl podepsat manifest Ligy proti bolševismu; podobně se musel vzdát od srpna 1944 činnosti i synodní kurátor A. Boháč.⁷¹⁾ V r. 1941 byl zatčen předseda náboženské společnosti československých (českých) unitářů N. Čapek, který zahynul v říj-

⁶⁷⁾ B. Černý, Die Kirche im Protektorat 1939—1945, in *Bohemia Sacra*, str. 351. Zde jsou údaje uvedeny v tabulce podle diecézí. Odtamtud je převzal V. Medek, c. d., str. 341—342.

⁶⁸⁾ Srv.: B. Hoffmann c. d., str. 244—250, 257—258, 264—268, 330—340, 343—345.

⁶⁹⁾ Dokumenty z historie československé politiky 1939—1943, sv. II, Praha 1966, č. 354, str. 442.

Zmíněná intervence z 5. července 1939 se týkala zatčeného a do Dachau odvezeného faráře J. Kloučka. Není vyloučeno, že Hácha v jeho prospěch zasáhl, protože Klouček, který přišel do Dachau 16. června 1939, byl na svobodu propuštěn 10. července 1939.

⁷⁰⁾ Srv.: A. Sekot, *Církev československá husitská*, Praha 1982, str. 35—36.

nu 1942 v Dachau. Koncem roku 1944 uvažovaly německé orgány v protektorátě o rozpuštění této náboženské společnosti. Společnost řídil až do osvobození ilegální sedmičlenný výbor.⁷¹⁾ O dopadu nacistické zvlá na pravoslavné a židovské duchovenstvo bylo hovořeno na jiném místě.

Respekt k morálnímu kreditu kněžstva a částečnou hmotnou kompenzaci za přestáté utrpení projevily státní orgány krátce po obnovení samostatnosti úpravou kongruy katolických a pravoslavných duchovních (pres. dekret č. 116/1945), respektive odpovídajícím nárůstem dotace pro duchovní ostatních církví a náboženských společností (státní rozpočet na rok 1946).

Vladimír Kindl

ZU AUSGEWÄHLTEN PROBLEMEN DER RECHTSSTELLUNG
DER KIRCHEN UND RELIGIONSGEMEINSCHAFTEN
IM „PROTEKTORAT BÖHMEN UND MÄHREN“

Zusammenfassung

In der Studie werden einige Veränderungen untersucht, zu denen es in der rechtlichen Stellung der Kirchen und religiösen Gemeinschaften nach der deutschen Besetzung von Böhmen und Mähren (15. März 1939) im Vergleich zu der Periode der sog. ersten und zweiten Republik (von 1918 bis zum Münchner Abkommen Ende September 1938, vom Münchner Abkommen bis zur Besetzung) kam.

Untersucht wird die Haltung des zentralen Protektoratsorgans für die Kultverwaltung zur bis dahin gültigen Rechtsqualifikation der Kirchen und Religionsgemeinschaften (der sog. anerkannten). Dabei wurde festgestellt, daß es zu einer Reduzierung von elf auf acht Organisationen kam (I.); weiter wurde die Unbenennung (auf rechtlich unkorrekte Weise) der „Tschechoslowakischen Kirche“ und der „Religionsgemeinschaft der tschechoslowakischen Unitarier“ (II.) erläutert. Die Studie gibt auch eine zusammenfassende Charakteristik der Änderungen in der Territorialorganisation der Kirchen und Religionsgemeinschaften, die sich aus den Gebietsverlusten nach dem Münchner Abkommen (30. 9. 1938) ergaben (III.).

Eingehender werden die repressiven Schritte deutscher Stellen gegen die „Tschechische orthodoxe Eparchie“ und die jüdischen Religionsgemeinden untersucht (V.). Beispielgebend für die unterschiedliche Lösung für die Protektoratsbevölkerung und für die deutsche Bevölkerung ist die Regelung des Austritts aus der Kirche (IV.). Die außergewöhnliche Verantwortung der Geistlichkeit gegenüber den tschechischen nationalen Interessen ergibt sich deutlich aus dem Studium der Aufgaben, die von der Geistlichkeit bei der Ausübung der Matrikendienste verlangt wurde (VI.). Im Schlußkapitel werden die persönlichen Opfen aus dem Reihen der Geistlichen aller Kirchen und Religionsgemeinschaften gewürdigt, womit diese wesentlich zur Wiedererlangung der staatlichen Unabhängigkeit beitrugen (VII.).

⁷¹⁾ Srv.: P. Černý, Českobratrská církev evangelická, Praha 1982, str. 17—18.

⁷²⁾ Srv.: L. Hora, Náboženská společnost československých unitářů, Praha 1982, str. 34.